

Profeten
en profetische
geschriften

ONDER REDAKTIE VAN F. GARCÍA MARTÍNEZ,
DR. C.H.J. DE GEUS EN DR. A.F.J. KLIJN

PROFETEN EN PROFETISCHE GESCHRIFTEN

Een bundel onder redactie van F. García Martínez, dr. C. H. J. de Geus en dr. A. F. J. Klijn, aangeboden aan

DR. A. S. VAN DER WOUDE

ter gelegenheid van zijn jubileum als hoogleraar in de Oudtestamentische vakken aan de RU te Groningen.

Bijdragen zijn opgenomen van:

Dr. A. F. J. Klijn, Hoogleraar oudchristelijke letterkunde en uitlegging van het Nieuwe Testament, RU Groningen

Dr. J. H. Hospers, Hoogleraar Semitische talen en letterkunde en archeologie van het Nabije Oosten, RU Groningen

Dr. C. H. J. de Geus, Hoofdmedewerker voor Hebreeuws en archeologie, RU Groningen

Dr. J. P. M. van der Ploeg, O.P., Emeritus hoogleraar KU Nijmegen

Dr. A. Hilhorst, Hoofdmedewerker voor het Grieks en het Latijn en voor het onderzoek van het Nieuwe Testament en de oudchristelijke letterkunde, RU Groningen

Dr. E. Noort, Hoogleraar Oude Testament, Theol. Hogeschool van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Kampen

Dr. W. A. M. Beuken, Hoogleraar Oude Testament, KU Nijmegen

Dr. C. van Leeuwen, Hoogleraar wetenschap van het Oude Testament en geschiedenis van de Israëlitische godsdienst, RU Utrecht

Dr. C. J. Labuschagne, Hoogleraar Israëlitische letterkunde en uitlegging van het Oude Testament, RU Groningen

Dr. B. Jongeling (†), Emeritus hoofdmedewerker RU Groningen

F. García Martínez, Medewerker voor de Qumrângeschriften en de intertestamentaire periode, RU Groningen

Dr. H. G. Kippenberg, Hoogleraar in de fenomenologie van de godsdienst, in het bijzonder de systematische godsdienstwetenschap, RU Groningen

Dr. M. de Jonge, Hoogleraar uitlegging van het Nieuwe Testament met inbegrip van de inleidingswetenschap en oudchristelijke letterkunde, RU Leiden

PROFETEN EN PROFETISCHE GESCHRIFTEN

*Onder redactie van F. García Martínez,
dr. C. H. J. de Geus en dr. A. F. J. Klijn*

Een gezamenlijke uitgave van
UITGEVERSMAATSCHAPPIJ J. H. KOK TE KAMPEN

UITGEVERIJ G. F. CALLENBACH TE NIJKERK

CIP-GEGEVENS

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 90 242 4036 0

Omslag Henk Blekkenhorst

Inhoud

Woord vooraf	7
Wetenschappelijke biografie van Prof. dr. A. S. van der Woude <i>A. F. J. Klijn</i>	9
Het woord nabi in de ostraka van Lakis <i>J. H. Hospers</i>	14
Wie waren de profeten? <i>C. H. J. de Geus</i>	20
Het zelfbewustzijn der profeten <i>J. P. M. van der Ploeg</i>	28
De benaming grote en kleine profeten <i>A. Hilhorst</i>	43
De naamsverandering in Num. 13 : 16 als facet van het Jozuabeeld <i>E. Noort</i>	55
Trito-Jesaja: profetie en schriftgeleerdheid <i>W. A. M. Beuken</i>	71
De <i>mōrè lišdāqā</i> in Joël 2 : 23 <i>C. van Leeuwen</i>	86
Opmerkelijke compositietechnieken in het boek Micha <i>C. J. Labuschagne</i>	100
Inzake Zefanja 3 : 3b <i>B. Jongeling</i>	117
Profeet en profetie in de geschriften van Qumran <i>F. García Martínez</i>	119

Het charisma van het Davididengeslacht in de Joodse, vroeg-christelijke en gnostische godsdienstgeschiedenis van Palestina	133
<i>H. G. Kippenberg</i>	
Jezus als profetische zoon van David	157
<i>M. de Jonge</i>	
Bibliografie van Prof. dr. A. S. van der Woude	167
<i>F. García Martínez</i>	
Felicitatieregister	174

Woord vooraf

Het is de redactie van deze bundel een eer en genoegen de volgende bijdragen te mogen opdragen aan onze leermeester, collega en vriend Adam van der Woude die op 19 september 1985 het feit herdacht dat hij vijftintig jaar tevoren werd benoemd tot hoogleraar in de Oudtestamentische vakken aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Een week later werd door de Vakgroep Bijbelwetenschap van deze Universiteit een symposium belegd waar leden van deze vakgroep en die van het Oudtestamentisch Werkgezelschap samen met oudleerlingen en studenten hebben gesproken over het onderwerp "Profeten en Profetische Geschriften". Het was een glorieuze dag, waardig aan hem die de leerstoel bezet van zulke illustere voorgangers als Wildeboer, Valeton, Bleeker, Vriezen en Gemser.

Het onderwerp van het symposium was geïnspireerd door de intensieve en vruchtbare wijze waarop Van der Woude zich met dit onderwerp heeft beziggehouden. De bijdragen die hier in druk voor u liggen, omspannen een wijd scala van onderwerpen, zoals over nabi' in de Lakisbrieven, tot de profeet in de oudchristelijke letterkunde. Sommige bijdragen bewegen zich op het vlak van de historische vragen, zoals die van Hospers, De Geus, Van der Ploeg en Hilhorst, andere behandelen vragen betreffende bepaalde profetische bijbelboeken, zoals die van Noort, Beuken, Van Leeuwen, Labuschagne en Jongeling. Tenslotte worden de vragen rondom de profeet in de intertestamentaire literatuur behandeld door García Martínez, Kippenberg en De Jonge. Een korte wetenschappelijke biografie, samengesteld door Klijn, moge iets overbrengen van het werk dat Van der Woude op het terrein van het Oude Testament heeft verricht.

De redactie wil graag ieder danken die een bijdrage heeft geleverd op het symposium en aan deze bundel. Zij maakten de dag tot een feest en de bundel tot een waardig eerbetoon.

Tenslotte wil de redactie de beide uitgevers van dit boek — de Uitgeversmaatschappij J. H. Kok en de Uitgeverij G. F. Callenbach — zeer hartelijk danken voor de wijze waarop zij mede door de publicatie van dit werk een onmisbare bijdrage hebben gegeven aan dit jubileum.

Wetenschappelijke biografie van Prof. Dr. A. S. van der Woude

A. F. J. KLIJN

Gedurende vijftientig jaar heeft Van der Woude zijn wetenschappelijke gaven ontplooid aan de Faculteit der Godgeleerdheid aan de Rijksuniversiteit te Groningen voor studenten, vakgenoten en een wijde kring van belangstellenden. Deze gaven zijn herkend vanaf het ogenblik dat hij zijn studie aan dezelfde faculteit in het jaar 1947 begon, en ze werden erkend door de benoeming tot hoogleraar op betrekkelijk jeugdige leeftijd, een tweetal eredoctoraten — in München in 1972 en in St. Andrews in 1985 — en de benoeming tot lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Het opvallende van zijn wetenschappelijke loopbaan is dat hij zichzelf in de loop van deze tijd gelijk is gebleven. Wie zijn inaugurele rede leest, die hij bij de aanvaarding van het ambt als hoogleraar op 8 november 1960 uitsprak over "Uittocht en Sinai", herkent daarin zijn stijl en manier van argumenteren. De benadering die hij kiest om te laten zien dat Israël al een volk was in de tijd voorafgaande aan de verovering van het land, is, zoals steeds, strikt historisch en laat zich geen ogenblik afleiden door vooropgezette meningen of gevestigde opvattingen. De in die dagen gerenommeerde geleerden als Von Rad en Noth worden met kracht van argumenten weerlegd.

Aan het eind van zijn rede staat dat hij hoopt samen met de studenten in staat te zijn "de breedte en lengte en hoogte en diepte te vatten van wat ons in de geschriften van het Oude Testament geschonken is". Aan deze belofte heeft hij zich gehouden. De eens gekozen weg is hij trouw gebleven, omdat hij overtuigd was dat deze de enige goede was om te komen tot een dieper inzicht in de betekenis van het Oude Testament.

Van der Woude staat dus een strikt historische benadering van het Oude Testament voor, die wars van elk dogmatisme slechts eerbied heeft voor de tekst en de feiten. Opmerkelijk is dat hij zich deze methode zelf verworven heeft. Zijn traditie is geworteld in het Friese land. Deze traditie had hem als vanzelfsprekend voorbestemd voor het boerenbedrijf. Aangemoedigd door de hoofdonderwijzer van de lagere school stuurden zijn ouders hem echter ondanks tegenkanting van de familie naar de MULO en lieten hem bij gebleken intellectuele begaafdheid deze school spoedig inruilen voor het gymnasium in Leeuwarden.

Geen van de leraren op het Gereformeerd Gymnasium heeft hem meer dan oppervlakkig beïnvloed. De historische zin die hem van nature eigen was, had tot gevolg dat het ene vak hem meer aantrok dan het andere. De betrokkenheid op het oorlogsgebeuren dat zich rondom hem afspeelde, uitte zich bij Van der Woude op

een karakteristieke wijze in het samenstellen van een uitvoerige historische beschrijving, beginnend met de opgang van en eindigend met de ondergang van het nazisme. Het was zijn eigen manier om in het reine te komen met een verbijsterende periode.

Van der Woude liet zich in 1947 inschrijven aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Deze keuze is bijna vanzelfsprekend voor een begaafde gymnasiast van het Friese platteland. Opmerkelijk voor het karakter van Van der Woude is dat hij van jongsaf aan predikant wilde worden, hoewel de kerkelijke situatie in zijn geboorteplaats Oosterlittens niet van dien aard was dat deze op zijn keuze stimulerend heeft gewerkt. Ook hier ging Van der Woude zijn eigen weg, niet direct van buitenaf beïnvloed, maar zelfstandig beslissend.

Het academische milieu was Van der Woude vreemd. Hij had echter voldoende zelfvertrouwen en intellect om zichzelf te blijven en zich niet ernstig in verwarring te laten brengen. Hij trof een faculteit aan met uitnemende leermeesters, zoals Vriezen, Hospers, Van der Leeuw, Lindeboom en Haitjema. Hij werd lid van het Theologisch Dispuut Alektoor, waar hij een aantal begaafde leden aantrof. Zijn studie verliep vlekkeloos, maar ook hier is weer geen sprake van diepgaande beïnvloeding. Zijn hart ging uit naar de dogmatiek, maar zijn belangstelling richtte zich op Brunner, omdat Van der Woude in hem zijn eigen historische benadering herkende. Een bepaalde keuze voor een vak dat als hoofdvak voor een doctoraal-examen kon dienen, lag dan ook niet voor de hand. Dat deze is gevallen op het Oude Testament en de Semitische talen was het gevolg van toevallige omstandigheden.

Op het gymnasium had, zoals gezegd, geen van de leraren hem dusdanig geboeid dat één van hen bepalend is geweest voor de weg die hij later koos. Hij was echter wel zeer degelijk onderwezen in de Hebreeuwse taal. Toen hij dan ook in Groningen met de colleges Hebreeuws begon, bleek al vlug dat hij zijn medestudenten voor was. Hospers merkte dit op en raadde hem daarom aan zijn tijd te gebruiken door zich breder te oriënteren op het gebied van de Semitische talen. Zo is het gekomen dat Van der Woude in 1953 een doctoraal-examen aflegde in de Faculteit der Godgeleerdheid, met als hoofdvak Oude Testament en de bijvakken Nieuwe Testament en dogmatiek en in 1955 een doctoraal-examen in de Faculteit der Letteren met als hoofdvak Aramees en de bijvakken Akkadisch en Egyptisch. Hierbij moet worden opgemerkt dat hij in Vriezen en Hospers twee leermeesters had getroffen, in wie hij de door hem van nature aangehangen historische benadering terugvond.

Aan het eind van zijn academische studie gekomen zou men Van der Woude kunnen kenschetsen als een oudtestamenticus die zich taalkundig breed had georiënteerd, die uitvoerig bekend was met de voornamelijk Duitse oudtestamentische wetenschap en die tenslotte behept was met een dorst naar historische kennis.

Zijn bekendheid verwierf hij zich echter aanvankelijk niet op het gebied van het Oude Testament. Juist in de tijd van zijn studie kwamen de rollen van de Dode Zee

aan het licht. Deze geschriften trokken al vroeg zijn bijzondere aandacht, hetgeen uiteindelijk resulteerde in de keuze van het onderwerp van zijn proefschrift: de messiaanse voorstellingen in de geschriften van Qumrân. Hij beschikte over de filologische kennis, de speurzin en de akribie om de vaak fragmentarisch overgeleverde geschriften te onderzoeken. Ook bracht het onderwerp hem op het wijdere terrein van de theologie.

Hij kon zich volledig bezig houden met de voorbereiding op het schrijven van zijn proefschrift. In die tijd was hij in de gelegenheid bezoeken te brengen aan Kuhn in Heidelberg en Baumgartner in Bazel. Zo kon hij tevens zijn kennis van de Duitse taal vergroten, waarvan hij het zich altijd een eer heeft geacht deze zo vlekkeloos mogelijk te schrijven en te spreken.

Toen het proefschrift in 1957 voltooid en uitgegeven was, duurde het niet lang voordat de aandacht van de geleerde wereld zich op hem richtte. De kritieken op het proefschrift waren algemeen lovend en Van der Woude behoorde vanaf die tijd tot de internationaal erkende kenners van de Qumrân-geschriften.

Het was in die dagen algemeen bekend dat Van der Woude bestemd was oudtestamenticus in Groningen te worden. Dit vond plaats in 1960. Het was duidelijk dat zijn kennis van het Oude Testament en de intertestamentaire letterkunde nog zou moeten groeien. Ieder was er echter van overtuigd dat hij zijn beloften zou waarmaken.

De periode tussen 1960 en 1970 wordt bepalend voor deze groei en het verdere verloop van zijn wetenschappelijke loopbaan. Het was belangrijk dat in 1961 de hoogleraren Gemser en Van Selms het plan hadden opgevat een reeks commentaren uit te geven onder de naam Prediking van het Oude Testament. Van der Woude zou secretaris van de redactie worden. Zo kon hij zelf kiezen welk deel hij zou voorbereiden. De keuze viel op de kleine profeten die hij vanaf Jona zou bewerken. Maar gelet op de moeilijkheden waarvoor hij zich bij de uitlegging van het boek Jona aanvankelijk geplaatst zag, bereidde hij eerst een commentaar op Micha voor, waarvan de eerste druk in 1976 verscheen. De reeks werd voortgezet, zodat tot 1984 in vier andere delen de profeten Jona, Nahum, Habakuk, Zefanja, Haggai, Maleachi en Zacharia zijn verschenen. Het is dit werk dat hem vooral in Nederland gerechtvaardigde roem heeft gebracht.

Met het werk aan de kleine profeten bewoog hij zich, althans gedeeltelijk, op het gebied van de exilische en na-exilische periode in de geschiedenis van Israël. Zo werd aansluiting gezocht en gevonden bij het onderzoek naar de rollen van de Dode Zee. Deze ontwikkeling in het arbeidsterrein van Van der Woude kon bovendien in vaste banen worden geleid door het aantrekken van Dr. C. J. Labuschagne als lector — thans hoogleraar — in het Oude Testament speciaal voor onderwijs en onderzoek van de tijd vóór die van de klassieke profeten. Zo had Van der Woude zijn handen vrij voor een tijd die zich uitstrekte tot in het intertestamentaire tijdvak. Dit werd op een voor Nederland unieke wijze tot uitdrukking gebracht in een leeropdracht, waarin niet alleen het Oude Testament wordt ver-

meld, maar ook de intertestamentaire periode. Dit laatste aandachtsveld kreeg bovendien een onderdak in het door hem in 1961 opgerichte Qumrân-Instituut. Een aantal jaren later werd daaraan Dr. B. Jongeling als medewerker verbonden. Deze werd na zijn emeritaat opgevolgd door Dr. F. García Martínez. In 1970 werd het internationale tijdschrift *Journal for the Study of Judaism* door Van der Woude opgericht. Naderhand kon Dr. H. E. Gaylord voor het vakgebied rabbinica worden aangetrokken.

Het ligt voor de hand dat in deze biografie de aandacht vooral gericht is op de jaren na 1970. In deze periode kon Van der Woude zich wetenschappelijk ontplooiën, gesteund door een aantal goede medewerkers en een internationaal bekend Instituut.

Kenmerkend is dat hij in deze jaren, zoals uit de bovengenoemde commentaren blijkt, een voortdurend hoog wetenschappelijk niveau heeft weten te handhaven. De commentaren vertonen nergens zwakke plekken en ze vallen op door een uiterst nauwkeurige bestudering van de tekst en op grond daarvan door talloze originele uitlegkundige vondsten.

Het meest opmerkelijke is echter, dat Van der Woude dit alles in het Nederlands heeft geschreven. Baanbrekend onderzoek, waartoe we dit werk kunnen rekenen, wordt als regel neergelegd in een van de moderne vreemde talen. Dit heeft Van der Woude bewust nagelaten, en wel om een bepaalde reden: hij schrijft niet enkel voor de kleine kring van vakgenoten, maar hij wil een dienst verlenen aan een wijde kring van lezers. Hij weet het zijn taak en opdracht de tijd en de gelegenheid die hem geschonken zijn om te studeren, aan anderen die dit niet zo zeer vergund is, ten goede te laten komen.

Het is dit besef dat aan het werk van Van der Woude een opmerkelijke ernst verleent. Hij is niet vrijblijvend of speels bezig met de tekst, maar hij verricht arbeid in opdracht. Hij acht het zijn plicht zijn werk gewetensvol te doen. Hij zal strikte eerlijkheid betrachten ook in zaken die voor meer dan één uitlegging vatbaar zijn. Twijfel is geoorloofd, maar men zal niet mogen relativiseren in zaken van wetenschap en onderzoek. Deze ernst kenmerkt niet alleen zijn publicaties, maar ook zijn colleges aan de universiteit en zijn lezingen en voordrachten daarbuiten.

Maar de oorzaak van deze ernst ligt dieper. Het gaat er niet alleen om in dienst te staan van de lezer of de hoorder. Hij is zich ook sterk bewust, bezig te zijn met de Schrift. Bij velen zal onderzoek naar de geschiedenis leiden tot relativiseren van de historische werkelijkheid of zelfs tot scepsis of deze werkelijkheid wel ooit te reconstrueren is. Van der Woude blijft geloven in de ontdekking van de historische werkelijkheid. Want de geschiedenis is het terrein van Gods openbaring.

Door dit te constateren komen we op een nieuw aspect met betrekking tot het wetenschappelijk werk van Van der Woude. Men zou uit het voorafgaande kunnen afleiden dat een dergelijk uitgangspunt zou kunnen leiden tot het bewijzen van een eigen vooropgezette mening uit de geschiedenis. De theologie en de bijbelwet-

schap in het bijzonder is niet vrij te pleiten van een dergelijke omgang met de geschiedenis. Vaak is angst aanwezig voor de uitkomsten van het eigen onderzoek. Welnu, van een dergelijke angst is bij Van der Woude totaal niets te bespeuren. Hij is in de eerste plaats en altijd de integere historicus, die altijd zal buigen voor de feiten en de uitkomsten van helder wetenschappelijk onderzoek. Steeds zal hij bereid zijn zijn mening te wijzigen als de historische tekst daartoe aanleiding geeft.

Het is deze trek die ieder die Van der Woude kent, tot zijn verrassing telkens tegenkomt. Van der Woude is zonder twijfel een man die, zoals we zeggen, een vaste overtuiging heeft en vaste uitgangspunten. Hij is iemand die zich niet gemakkelijk van buiten af laat beïnvloeden. Maar dan ineens kan hij juist met een voorstel komen dat vernieuwend werkt, of zelfs een revolutionair karakter draagt. Dan is het ogenblik gekomen dat hij geweken is voor de feiten.

En zo zien we dat de keuze van de kleine profeten niet alleen maar is geweest het zoeken naar aansluiting van het Oude Testament bij de intertestamentaire letterkunde. In de profeten heeft hij iets van zichzelf gezien. Hier zijn mannen aan het woord die staan in een vaste traditie, maar die vanuit die traditie meer dan anderen in staat zijn hun eigen tijd onder kritiek te stellen. Geheel in deze lijn ligt het dat Van der Woude een deel van zijn onderzoek naar deze profeten heeft neergelegd in een boek voor een wijde lezerskring onder de titel "Profeet en Establiment".

Het is vanuit deze houding dat Van der Woude ook het werk van anderen waardeert. Hij zal niemand opdragen de conclusies te onderschrijven waartoe hij zelf gekomen is. Niemand zal hij vragen of zelfs maar suggereren voort te gaan met dat waaraan hij is begonnen. Maar wel zullen ze kunnen verwachten dat hij hun werk zal beoordelen vanuit het wetenschappelijk principe dat aan de feiten niet getornd mag worden en dat elk onderzoek consistent tot de uiterste consequentie zal moeten worden uitgevoerd. Wie daaraan niet voldoet, zal niet op zijn aandacht hoeven te rekenen.

We kunnen deze wetenschappelijke biografie afsluiten. Het gaat over iemand die zich wonderlijk gelijk gebleven is, maar die zo nodig zijn mening kan wijzigen. Hier is geen wetenschappelijk revolutionair aan het werk, maar wel iemand die op het veld van zijn onderzoek vele vernieuwingen heeft aangebracht. Hij heeft geen school gemaakt, maar is wel velen een voorbeeld geweest. Hier is iemand die naar anderen wil luisteren, maar tenslotte zijn eigen weg gaat.

Het woord nabi in de ostraka van Lakis

J. H. HOSPERS

In dit jaar, waarin het vijftiende jaar geleden is dat mijn oud-leerling Dr. A. S. van der Woude, aan wie ik gaarne onderstaande regelen met mijn gelukwensen aanbied, benoemd werd tot hoogleraar in de Israëlitische letterkunde, de uitlegging van het Oude Testament en de intertestamentaire letterkunde te Groningen, valt er tevens nog een ander "jubileum" te gedenken. Een dubbel aantal jaren is het immers nu ook geleden dat het woord *nabī*¹ voor de eerste keer geattesteerd werd in een buitenbijbels klassiek hebreuws document. Dat gebeurde toen er in 1935 bij de opgravingen in laag II van de Tel ed-Duweir (het oude Lakīs) achttien beschreven potscherven te voorschijn kwamen, te dateren in de tijd van kort vóór de val van het koninkrijk Juda in 586 v.o.j. Op twee verschillende ostraka treffen wij *hannabī* (de profeet) aan, en het is over deze passages dat ik hieronder een paar opmerkingen wil maken. Het zullen slechts enkele kanttekeningen zijn bij een halve eeuw interpretatie van deze teksten, want ik pretendeer geenszins nieuwe oplossingen aan te bieden naast of in plaats van de vele voorstellen die hierover reeds gedaan zijn. Want om te beginnen wil ik er juist op wijzen dat het meestal zeer moeilijk is tot een onbetwistbare interpretatie te komen van het epigrafische materiaal. Met name geldt dit voor de epistolaire oudhebreuwse inscripties, ook al heeft men vaak veel te lichtvaardig over de interpretatiemogelijkheden van dergelijk materiaal gedacht. Vrijwel altijd echter worden wij, zoals ik ook elders al eens met nadruk naar voren heb gebracht,¹ bij dit materiaal geconfronteerd met een gebrek aan ruimere context van zulke brieven, een context die natuurlijk volkomen bekend was aan de correspondenten uit die tijd, doch die dat niet is voor ons nu. Dergelijke correspondenties waren immers nooit bedoeld ter bevrediging van onze wetenschappelijke nieuwsgierigheid zoveel eeuwen later. Zo is er veel dat altijd wel onopgehelderd zal moeten blijven en zal onze interpretatieve arbeid zich moeten beperken tot de marges.

Het staat nu wel vast dat het woord *nabī*² slechts op twee van de achttien ostraka voorkomt, nl. III, 19-21 en XVI, 5. Aanvankelijk heeft men op grond van willekeurige aanvulling en onnauwkeurige lezing dit woord ook nog willen vinden in VI, 5 en VIII, 3,² doch deze mening wordt nu door vrijwel niemand meer

1. J. H. Hospers, Enkele oudhebreuwse brieven uit Tel 'Arād, Israël (ca 600 v. Chr.), in: K. R. Veenhof (ed.), *Schrijvend Verleden. Documenten uit het Oude Nabije Oosten vertaald en toegelicht*, Leiden/Zutphen 1983, 100-106; 105.
2. Zo b.v. H. Torczyner, L. Harding, A. Lewis, J. L. Starkey, *Lachish I. The Lachish Letters*, London-New York-Toronto 1938 (de editio princeps van deze teksten).

HET WOORD NABI IN DE OSTRAKA VAN LAKIS

gedeeld. Ook gaat, aan de andere kant, niemand zo ver als D. Winton Thomas, die in een tweetal publicaties betoogde dat het woord slechts op één ostrakon en wel alleen in III, 20 voor zou komen.³

Nadere gegevens over deze profeet worden op geen van beide genoemde plaatsen verstrekt, zodat het niet eens mogelijk is om met enige zekerheid vast te stellen of het op beide plaatsen om dezelfde profeet gaat, iets waar men aanvankelijk wel steeds van uitgegaan is. XVI, 5 biedt wel de rest van een eigenaam voor het woord *hannabī*⁴, maar deze rest bevat alleen het slot element *-hū* van een theofore eigenaam, en dit — gemakkelijk tot *-yahū* (de godsnaam) aan te vullen — element vormt het slot van zoveel verschillende oudhebreuwse eigennamen dat een gissen naar de volledige vorm van deze naam totaal zinloos is. Overigens bevat dit ostrakon niet meer dan een kort fragmentje midden uit een brief, waardoor wij hier zelfs niet over een directe context beschikken, die ons enigszins verder zou kunnen helpen.

Zo moeten wij ons dus beperken tot ostrakon III, 20, waar wij, ook al wordt hier helemaal geen eigenaam genoemd, wel een goed leesbare directe context bezitten in de regels 19-21.

Deze passage, voorkomend op de achterzijde van III, volgt hier in transcriptie:

¹⁹ wspr. ṭbyhw 'bd. hmlk. hb'

²⁰ 'l. šlm. bn yd'. m't. hnb'. l'm

²¹ r. hšmr. šlh. 'b[d]k. 'l. 'dny

en kan als volgt vertaald worden:

¹⁹ Wat verder de brief van Ṭōb(i)ahū, de minister van de koning, betreft die aangekomen is ²⁰ bij Šallum (Šillēm) de zoon van Yaddua' (Yada') op aansporing van de profeet met de bood- ²¹schap: "Wacht U", deze (brief) heeft Uw dienaar aan mijn heer gezonden.⁴

Tot een korte bespreking van deze passage kunnen wij ons nu verder beperken, want algemeen wordt toegegeven dat dit gedeelte geheel los staat van de beide andere passages van de hele brief, nl. III, 1-13 en III, 13-18, welke gedeeltes wij hier dus gevoegelijk buiten beschouwing kunnen laten.

Over de *lakīs*-ostraka is gedurende de halve eeuw sedert de vondst ervan veel gepubliceerd en dit geldt met name t.a.v. ostrakon III.⁵ Bij het doorlezen van deze

3. D. Winton Thomas, "The Prophet" in the Lachish Ostraca, London, 1945 en Again "The Prophet" in the Lachish Ostraca, in: Joh. Hempel und L. Rost (eds.), *Von Ugarit nach Qumran*, Berlin, 1958, 244-249.
4. Zie voor een recente vertaling van het gehele ostrakon: C. H. J. de Geus, Lachis in Juda, *Phoenix* 26 (1980), 6-17; 27 (nt. 26).
5. Voor een vrijwel volledige bibliografie verwijs ik hier naar: D. Pardee, S. D. Sperling, J. D.

litteratuur valt het op dat de vraagstelling in de loop van dit tijdperk op één punt zich sterk heeft gewijzigd. Worden er in de vroegste van deze publicaties nog vele bladzijden gewijd aan het bijeenbrengen van argumenten ter identificering van de op de ostraka genoemde profeet met een in Tenak vermelde profeet uit dezelfde tijd, zoals Jeremia, Uria (vgl. Jer. 26 : 20-23) of nog weer een andere,⁶ in de latere jaren raakt deze zucht naar identificatie hoe langer hoe meer op de achtergrond, totdat zij tenslotte helemaal verdwenen is. Zo stellen Donner en Röllig in 1968 reeds in hun commentaar m.b.t. de profeet in III, 20: . . . "wer er war, lässt sich nicht mehr feststellen".⁷

Ook Bardtke vindt het in 1971 "zwecklos, Erörterungen darüber anzustellen, ob es Jeremia gewesen sein könnte".⁸ Gibson⁹ en Lemaire¹⁰ tonen zich nog wat aarzelend bij het afwijzen van een identificatie als hierboven bedoeld, maar Gallig wijst in 1979 zo'n identificatie kort en krachtig af.¹¹ Jaroš spreekt er in 1982 helemaal niet meer over¹² en ook Smelik geeft er in 1984 blijk van geen waarde te hechten aan het zoeken naar een dergelijke identificering.¹³

Met deze greep uit de vaklitteratuur heb ik willen wijzen op een veranderde attitude bij het onderzoek van oudhebbreeuws epigrafisch materiaal in het algemeen gedurende de laatste decennia, die m.i. als een belangrijke vooruitgang beschouwd mag worden. Ik doel hiermee op wat Lemaire in een belangwekkend methodologisch artikel "la tentation d'un certain *concordisme* entre l'épigraphie paléo-hébraïque et la Bible"¹⁴ genoemd heeft, nl. dat men graag de tekst van Tenak

Whitehead, P. E. Dion, *Handbook of Ancient Hebrew Letters*, Chico, California, 1982; General Bibliography, 67-77; Bibliography-Lachish 3, 81-83. Hieraan kan nog toegevoegd worden: G. W. Ahlström, Is Tell ed-Duweir Ancient Lachish?, *PEQ* 112 (1980), 7-9; C. H. J. de Geus, a.w.; K. Jaroš, *Hundert Inschriften aus Kanaan und Israel für den Hebräischunterricht bearbeitet*, Fribourg/Schweiz, 1982, 91-95; K. A. D. Smelik, *Behouden Schrift. Historische documenten uit het oude Israël*, Baarn, 1984, 112-126; Y. Yadin, The Lachish Letters — Originals or Copies and Drafts?, in: H. Shanks (ed.), *Recent Archaeology in the Land of Israel*, Washington D.C./Jerusalem, 1984.

6. Zo b.v. H. Torczyner, L. Harding, A. Lewis, J. L. Starkey, a.w. 60-73 (Uria); B. Chapira, Les lettres de Lakiš, *Revue des Études Sémitiques-Babyloniaca*, 1942-1945 [1939], 105-173 (Jeremia); H. Michaud, *Op steen en klei*, Nijkerk, 1959, 112-116 (vragenderwijs een identificatie met Jeremia). Kenmerkend voor de opvattingen van de beide eerstgenoemde auteurs is bovendien dat zij de inhoud van het gehele briefencorpus van Lakiš in verband brengen met de lotgevallen van de door hen "geïdentificeerde" profeet.
7. H. Donner — W. Röllig, *Kanaanäische und Aramäische Inschriften II: Kommentar*, Wiesbaden, 1968², 193.
8. H. Bardtke, *Bibel, Spaten und Geschichte*, Göttingen, 1971², 103.
9. J. C. L. Gibson, *Textbook of Syrian Semitic Inscriptions*, vol. I: *Hebrew and Moabite Inscriptions*, Oxford, 1973², 35-36.
10. A. Lemaire, *Inscriptions hébraïques*, Tome I: *Les ostraca*, Paris, 1977, 109.
11. K. Gallig (Hrsg.), *Textbuch zur Geschichte Israels*, Tübingen, 1979³, 76 (nt. 8).
12. K. Jaroš, a.w., 93.
13. K. A. D. Smelik, a.w., 120.
14. A. Lemaire, L'épigraphie paléo-hébraïque et la bible, SVT XXIX (Congress Vol. Göttingen 1977), Leiden, 1978, 165-176; 168-170.

overall terug wil vinden in allerlei passages of toespelingen van de oude inscripties. Dat men dit gevaar onderkend heeft en er zich steeds meer tegen teweerstelt is bepaald een winstpunt m.b.t. het onderzoek van epigrafische klassiekhebbreeuws teksten! Terecht constateert Pardee dan ook in zijn al geciteerde handboek: "There has also been a salutary reaction . . . against attempts to explain the ostraca in terms of events and personages known from the biblical record".¹⁵ Wanneer men trouwens het totale oudhebbreeuws inscriptiemateriaal nagaat blijkt dit maar zelden zulke directe bevestigingen van bijbelse gegevens of namen op te leveren. Afgezien van enkele koningsnamen zoals Omri,¹⁶ Jerobeam II,¹⁷ Uzziā¹⁸ en Hizkia¹⁹ verlenen alleen de bullae van Barūkyahū en Y^crah-ma^eēl en het zegel van S^crayahū, in 1978 gevonden,²⁰ de onbetwistbare zekerheid voor identificatie met bijbelse personen.

Is het zó niet meer zinvol er naar te gissen *wie* de profeet in III, 20 geweest kan zijn, wij kunnen ons nog wel afvragen *wat* hij was, d.w.z. welke zijn rol is in III, 19-21. De beantwoording van deze vraag is echter ook niet zo gemakkelijk vanwege het reeds genoemde gebrek aan een ruimere context waaronder juist deze passage wel zeer sterk te lijden heeft. Duidelijk is alleen dat de schrijver van dit ostrakon (Hōšā'yahū) tenslotte nog aan zijn chef (Ya'ūš) meedeelt dat hij dezen een andere brief — niet van hem zelf — heeft doorgestuurd of dit hierbij doet. Maar nu rijzen er verschillende vragen. Die andere brief wordt "de brief van Tōb(i)yahū" genoemd. Betekent dit nu dat deze Tōb(i)yahū hem slechts eerst onder zich had, of dat hij hem geschreven heeft? Van die brief wordt verder gezegd dat hij op een zeker moment bij Šallum terecht gekomen is van de kant van (*m't*) de profeet met een bepaalde boodschap er bij. Gaat het hier om een onderschepte brief, en wat is de rol van de profeet daarbij geweest? En wat betekent *l'mr hšmr* (zeggende: "hoed U")? Het zijn allemaal vragen waarop wel nooit een afdoend antwoord gegeven zal kunnen worden. Ik zal hier dan ook niet de zoveelste poging daartoe ondernemen, doch slechts nog een paar opmerkingen maken over enkele,

15. D. Pardee c.s., a.w., 77.

16. Op de Mesastele uit de tweede helft van de 9e eeuw v.o.j.

17. Op het zg. "leeuwenzegel" van *Šm' 'bd Yrb'm* uit de eerste helft van de 8e eeuw v.o.j.

18. Op een inscriptie in kwadraatschrift handelend over de herbegraving van het gebeente van deze Judeese koning.

19. Op een *bullā* (zegelafdruk in een plakje klei waarmee papyrusdocumenten verzegeld werden door deze klei vast te plakken op een met een koordje vastgebonden opgerolde papyrus) van *Yhwzrh bn Hlqyhw 'bd Hzyqhw* uit ± 700 v.o.j.

20. In 1978 zijn er twee *bullae* en een zegel te voorschijn gekomen (vindplaats onbekend) van resp. *Brkyhw bn Nryhw hšpr* (te identificeren met de o.a. in Jer. 36 : 4 genoemde Barūk, de secretaris van Jeremia, *Yrhm't bn hmlk* (te identificeren met de in Jer. 36 : 26 genoemde persoon van de zelfde naam) en *Sryhw [bn] Nryhw* (te identificeren met de in Jer. 51 : 59 genoemde broer van Baruk) alle uit het laatste van de 7e eeuw v.o.j. Vgl.: K. R. Veenhof, Het zegel van Baruch, Zoon van Nerija, Jeremia's secretaris, *Phoenix* 24 (1978), 83-85; N. Avigad, Baruch the Scribe and Jeremiah the King's Son, *IEJ* 28 (1978), 52-56.

naar mijn mening verkeerde richtingen, die men in toenemende mate bij het onderzoek is ingeslagen.

Mijn eerste opmerking betreft de interpretatie van het woord *m't* in regel 20. Reeds spoedig na de publicatie van de ostraka verdedigde D. Winton Thomas de opvatting dat dit woord met "door middel van" vertaald zou moeten worden, waarbij de profeet dan de rol toegewezen kreeg van overbrenger van brieven, misschien één van een georganiseerde keten van boodschappers in oorlogstijd, waarvoor hij als "wandering holy man" bij uitstek geschikt zou zijn.²¹ Deze interpretatie is daarna door verschillende auteurs gevolgd,²² waarbij dan vaak op grond daarvan een hele theorie opgebouwd werd over de rol van de profeet. Het verst hierin is in 1970 wel H.-P. Müller gegaan, die zich afvraagt of wij hier *nb'* nog wel met "profeet" mogen vertalen omdat het hier om "eine profane (militärische?) Dienstbezeichnung"²³ zou gaan, maar ook door J. C. L. Gibson vinden wij de profeet nog gekenschetst als "no more than a kind of wandering dervish".²⁴ Ik ben echter van mening dat een dergelijke interpretatie van *m't* onjuist is. De plaatsen in Tenak, waarop de voorstanders ervan zich beroepen (1 Kon. 1 : 27, 2 Kon. 3 : 11 en Ester 7 : 7), tonen m.i. juist aan dat *m't* daar beslist niet met "door middel van", "durch (Vermittlung von)" of "through" of iets dergelijks vertaald moet worden, maar met "van de kant van". Het is zoals Lemaire het uitdrukt n.a.v. ostrakon III, 20: "la préposition *min* indique clairement l'origine, et la locution *m't* équivaut le plus souvent à la préposition *min* avec la nuance particulière 'de la part de'."²⁵ J. Hoftijzer, die ik hier graag volg, stelt het nog wat duidelijker wanneer hij zegt dat, als een voorwerp, een gave of een gebeurlijkheid komt *m't* een god of persoon, dit betekent dat deze laatsten het initiatief hiertoe genomen hebben.²⁶ In mijn vertaling "op aansporing van de profeet" heb ik dit tot uitdrukking willen brengen.

Mijn tweede opmerking geldt de interpretatie van *l'm* ²¹*r hšmr* in regel 20/21. Sedert 1968 (Donner & Röllig; KAI) treft men hoe langer hoe meer een interpretatie aan die dit *l'mr* op die brief laat slaan, waarbij *hšmr* dan het eerste woord op een korte samenvatting daarvan zou weergeven.²⁷ Wederom val ik gaarne Hoftijzer bij, die stelt dat *l'mr* op de profeet moet slaan en dat *hšmr* dan de begeleidende boodschap is die de profeet aan Šallum *bij* de brief doet toekomen.²⁶ Zeer terecht

21. D. Winton Thomas, *a.w.*, 1958, 248.

22. H. Donner — W. Röllig, *a.w.*; H.-P. Müller, *Notizen zu althebräischen Inschriften I, UF2*, (1970), 229-242; J. C. L. Gibson, *a.w.*; K. Galling, *a.w.*; C. H. J. de Geus, *a.w.*; K. Jaroš, *a.w.*

23. H.-P. Müller, *a.w.*, 242.

24. J. C. L. Gibson, *a.w.*, 35.

25. A. Lemaire, *a.w.*, 1977, 105.

26. J. Hoftijzer, *Frustula epigraphica hebraica*, H. J. J. Vanstiphout e.a. (eds.), *Scripta Signa Vocis... presented to J. H. Hospers*, Groningen 1986, 85-93.

27. Zo b.v. door H. Donner — W. Röllig, *a.w.*; J. C. L. Gibson, *a.w.*; A. Lemaire, *a.w.*, 1977; K. Galling, *a.w.*, D. Pardee c.s., *a.w.*; K. A. D. Smelik, *a.w.*; Y. Yadin, *a.w.*

m.i. verwijst Hoftijzer hierbij ook naar het begin van ostrakon VI. Reeds door Torczyner werd er een speciale relatie gelegd tussen beide ostraca, waarbij hij er op wees dat VI een recapitulatie was van III.²⁸ In onze tijd is hierop ook weer gewezen door Yadin, ter staving van zijn hypothese dat het bij de ostraka van Lakīš zou gaan om de ontwerpen voor slechts twee of drie verschillende later op papyrus geschreven en *vanuit* Lakīš verzonden brieven.²⁹ Hoe dit ook zij, het meest voor de hand ligt het m.i. wel dat het *l'mr* in III 20/21 de zelfde functie heeft als in VI 4/5 waar het op *l'mr* volgende *qr' n'* (lees toch!) een interpretatie van *l'mr* als slaande op de inhoud van de brief uitsluit.

Meer valt er over de profeet in de ostraka van Lakīš, dunkt me, niet te zeggen, en dat is dus veel minder dan men er in de eerste decennia na de vondst van deze ostraka wel over meende te kunnen zeggen. Dat kan echter juist als een vooruitgang van de wijze waarop men de oudhebreeuwse inscripties m.b.t. hun relatie met Tenak benadert aangemerkt worden. Het zou ook kunnen gaan om een profeet van de volksreligie. De oudhebreeuwse inscripties zelf — men denke slechts aan die van Kuntilet 'Ajrud en van Chirbet el-Qōm! — hebben ons getoond dat in het oude Israël ook vormen van een niet-standaard-verering van YHWH een niet onbelangrijke rol gespeeld moeten hebben. En in een van zijn laatste publicaties heeft A. S. van der Woude er nog op gewezen dat er ook in Tenak voor alle soorten van profeten maar één woord voorkomt, nl. *nabī'*.³⁰

28. H. Torczyner e.a., *a.w.*, 118.

29. Y. Yadin, *a.w.*

30. A. S. van der Woude, *Profeet en Establishment. Een verklaring van het boek Micha*, Kampen, 1985, 17.

Wie waren de profeten?

Twee filologische bijdragen aan het vraagstuk van de sociale herkomst der profeten

C. H. J. DE GEUS

I

In het Oude Testament worden zo'n veertig Israëlitische koningen met name genoemd. Daarnaast wordt van dertig personen vermeld dat zij profeten waren, dan wel dat zij "als profeet optraden". Onder deze dertig bevinden zich vier vrouwen. Daarbij komen nog vijf zogenaamde schriftprofeten die niet *nabi* genoemd worden en van wie ook niet vermeld wordt dat zij als profeet optraden: Hosea ben Beëri, (Amos), Joël ben Petuël, Obadja en Nahum de Elkosiet. In totaal dus vijfendertig. Hierbij komen nog de anonieme profeet uit Juda die optrad in Bethel en de Anonymus die we nu kennen als Maleachi. Gaan we ervan uit dat de profeet uit 1 Kon. 13 niet identiek is met Amos, en laten we de profetengroepen en de anonieme 'mannen Gods' buiten beschouwing, dan kent het Oude Testament dus zevenendertig profeten. Hierin zijn ook figuren als Abraham en Mozes begrepen.

In de tegenwoordige discussie over het profetisme neemt de sociale prediking van de profeten een centrale plaats in. Velen achten het noodzakelijk om vast te stellen uit welke sociale kringen de profeten afkomstig waren, voordat men tot een goed oordeel over deze sociale prediking kan komen. De historisch-materialistische beïnvloeding is kennelijk al zo sterk, dat men ervan uitgaat dat iemands sociale afkomst en positie in de maatschappij altijd zijn maatschappijvisie bepaalt en blijft bepalen. Ook 2500 jaar geleden en ook bij grote individuen als de profeten. Bovendien veronderstelt deze vraagstelling dat het oude Israël sociale tegenstellingen kende die tegelijk ook economische scheidslijnen waren. Maar terug naar de vraagstelling: Is het mogelijk iets te zeggen over het milieu van de profeten? Kwamen ze allemaal uit dezelfde sociale laag? En zo ja, welke was dat dan? Over de sociale functie van de profetie is al veel verhelderd in het belangrijke boek van Wilson, maar over de sociale afkomst van de profeten zelf horen we weinig.¹

Nu weten we van sommige profeten wel degelijk iets over hun afkomst — enigen waren van priesterlijke afkomst. Van anderen is de geografische herkomst bekend. Maar is het inderdaad mogelijk om te zeggen dat Micha voortkwam uit "de eenvoudige plattelandsbevolking van zuidwest-Juda"?²

1. R. R. Wilson, *Prophecy and Society in Ancient Israel*, Philadelphia 1980. Verder ook J. R. Porter, *The Origins of Prophecy in Israel*, in: *Israel's Prophetic Tradition, Essays in Honour of Peter R. Ackroyd*, Cambridge 1982, 12-31.

2. A. S. van der Woude, *Profeet en Establishment. Een verklaring van het boek Micha*, Kampen

WIE WAREN DE PROFETEN?

In sociaal gelaagde samenlevingen zijn de verschillende lagen vaak taalkundig herkenbaar aan het feit dat iedere laag (of zo men wil: klasse) een eigen taalgebruik kent, dat o.a. ook tot uiting komt in de eigennamen.³ Historisch onderzoek is bovendien vaak in staat om iets te zeggen over de socio-economische achtergronden van bepaalde familienamen. In economische en juridische teksten treft men immers dikwijls dezelfde familienamen aan, de namen van hen die iets bezaten en te verkopen hadden.

Bekijken we de namen van de bijbelse profeten, dan zien we allereerst dat we van de 37 oudtestamentische profeten beschikken over 31 mannelijke eigennamen. Deze vallen uiteen in drie groepen:

A. Zestien van de 31 namen bestaan uit het type NP¹ *ben* NP² (*X ben Y*).

Deze namen verschillen in niets van soortgelijke namen die door andere personen in de Hebreeuwse bijbel gedragen worden.⁴ Belangrijker is nog, dat de schat aan epigrafisch materiaal, vooral op privé zegels, die de laatste jaren bekend geworden is, duidelijk aangetoond heeft hoe algemeen gangbaar dit type naam was. Bovendien blijkt hieruit dat de economische bovenlaag bij voorkeur dit soort namen droeg en ook dat het theophore element *-yahu* bij voorkeur voorkomt bij namen van het *X ben Y* type. Ik verwijs hiervoor in het bijzonder naar de zeer onlangs door Y. Shiloh gepubliceerde collectie van 51 bullae uit een Jeruzalems voorexilisch archief.⁵

De resterende 15 namen vormen dus twee groepen.

B. Tien van de namen missen iedere verdere toevoeging. Zien we af van de namen Abraham en Mozes, dan geldt voor de overige acht (Amos, Gad, Habakuk, Haggai, Iddo, Nathan, Obadja en Semaja) dat zij heel gangbare namen zijn, die heel goed een onderdeel van een *X ben Y* schema hadden kunnen zijn. Waarschijnlijk waren zij dat ook, alleen de patroniemen zijn ons niet overgeleverd. Sommige van deze namen zijn duidelijk verkorte roepnamen (Nathan, bijv.).⁶

1985, 7. Vgl. ook H. B. Huffmon, *The Social Role of Amos' Message: "In any case, Amos' oracles clearly presuppose a sharp contrast between the urban elite and the village poor"*, in: *The Quest for the Kingdom of God, Studies in Honor of George E. Mendenhall*, Winona Lake 1983, 109-116. Het citaat staat op p. 109.

3. Zo reeds A. Alt, *Menschen ohne Namen* (1950), KS III, München 1959, 198-213.

4. D. J. A. Clines, *X, X ben Y, ben Y: Personal names in Hebrew Narrative Style*, VT 22 (1972), 266-287. Verder natuurlijk M. Noth, *Die israelitischen Personennamen im Rahmen der gemeinsemittischen Namengebung* (1928), herdruk Hildesheim 1966. Ditzelfde schema werd als *X bat Y* gebruikt voor vrouwen.

5. Y. Shiloh, *A Hoard of Hebrew Bullae from the City of David, Erez Israel* 18 (Avigad-Volume), Jeruzalem 1985, 73-87. Op 6 van de 51 bullae ontbreekt het woordje *ben*, maar dat is ook op zegels niet ongebruikelijk.

6. Noth, *o.c.*

C. De resterende vijf namen daarentegen staan wat apart. Dit zijn namen zonder genealogie maar met een aanduiding van de geografische herkomst door middel van een *nisbe*-vorm. Het zijn:

- Ahia de Siloniet
- Elia de Tisbiet
- Micha de Morastiet
- Nahum de Elkosiet
- Semaja de Nechelamiet.

Het is goed er hier direct op te wijzen dat ook Jeremia in Jer. 29 : 27 'de Anathotiet' genoemd wordt. In Jer. 29 krijgt men bovendien de indruk dat de aanduidingen 'de Anathotiet' of 'de Nechelamiet' neerbuigend gebruikt zijn. Ik ben alle *nisbe*'s van dit type eens nagegaan om te zien of die indruk dat deze benaming een sociale bijklank zou kunnen hebben, juist was. Zou bijv. *hammorašitī* op een lagere sociale positie kunnen slaan? In ieder geval vanuit Jeruzalem gezien?

Wat direct opviel is dat de *nisbe*-vorm meermalen samen voorkomt met de plaats van herkomst plus *min*: "de Tisbiet Elia uit Tisbe in Gilead" (1 Kon. 17 : 1); "de Giloniet Achitofel . . . uit zijn stad Gilo" (2 Sam. 15 : 12). Wanneer geografische herkomst zowel door het voorzetsel *min* als door een *nisbe*-vorm uitgedrukt kan worden, maken voorbeelden van een combinatie van beide de indruk een pleonasme te zijn. In sommige gevallen wordt dan ook tekstkritisch ingegrepen. Reeds de Masoreten vocaliseerden in 1 Kon. 17 : 1 *mittošabē* i.p.v. *mittišbē*.

Is het mogelijk om het gebruik van de *nisbe*-vorm in Tenach nader te specificeren? We vinden haar in de volgende gevallen:

- Ia Ter aanduiding van een collectivum
hakkana'anī, ha'emorī.
- Ib Ter aanduiding van het behoren bij een groep, bijv. bij stamnamen als Manassiet, Leviet; of geslachtsnamen als Gersoniet, Libniet. Hierbij reken ik ook substantiva als *raglī* en *nākrī*.
- II. De aanduiding van de stam of clan waartoe men behoort is in sommige gevallen het laatste onderdeel van een uitvoerige genealogie.
"Elkana *ben* Jercham *ben* Elihu *ben* Tohu *ben* Zuf, een Efratiet" (1 Sam. 1 : 1).⁷
"Kis *ben* Abiël *ben* Zeror *ben* Behorath *ben* Afiah, een Benjaminit" (1 Sam. 9 : 1).
"Simeï *ben* Gera de Benjaminit" (2 Sam. 19 : 17)

7. Bij het problematische 'efratī' wordt altijd een nadere geografische bepaling gegeven: Bethlehem (Ruth 1 : 1; 1 Sam. 17 : 12), Ramathaïm-Zofim (1 Sam. 1 : 1), Zereda (1 Kon. 11 : 26).

"Gideon *ben* Joas de Abiëzriet" (Richt. 6 : 11)

"David *ben* Isai de Efrathiet" (1 Sam. 17 : 12)

De laatste drie namen vertonen een schema dat we in het oude Nabije Oosten vaak vinden, namelijk NP¹ *ben* NP² *ben* NG.⁸ Aangezien zeker in de oudere perioden clan en stad samen konden vallen,⁹ moet ook de aanhef van de Mēša'-stèle tot dit schema gerekend worden: "Ik ben Mēša', *ben* Kms[yt], koning van Moab, de Diboniet".¹⁰ In zulke gevallen was het kennelijk tweeduidig of de geografische herkomst, dan wel de sociale afkomst primair was. Ik denk dat dit de oorzaak is van het gebruik de plaatsnaam nog eens extra te vermelden.

III Ook deze derde groep kan in twee subgroepen onderverdeeld worden, te weten: a) die gevallen waarin de drager van zo'n aanduiding optreedt in de genoemde plaatsnaam en b) wanneer dat juist niet het geval is. Voorbeelden van a) zijn:

Naboth de Jizraëliet (1 Kon. 21 : 1)

Jozua de Beth-Semiet (aldus NBG) (1 Sam. 6 : 12)

Hira de Adullamiet (Gen. 38 : 1)

Adriël de Meholathiet (1 Sam. 18 : 19; 2 Sam. 21 : 8).

In feite is deze categorie IIIa een uitbreiding van II. In alle gevallen gaat het om invloedrijke, landbezittende heren. Naboth bezat tenminste zijn beroemde wijngaard en waarschijnlijk nog ander onroerend goed. Jozua bezat een stuk land met "een grote steen". Hira zal in sociaal opzicht toch zeker de gelijke van Juda geweest zijn. Adriël wordt waardig gekeurd een dochter van koning Saul te trouwen. Overigens kunnen we Adriëls genealogie reconstrueren als: Adriël *ben* Barzillai de Meholathiet. In het bekende geval van Naboth is het opvallend dat we hier weer in één vers zowel 'Jizraëliet' als 'te Jizreël' vinden. 'Jizraëliet' betekent hier beslist: behorend tot de leidende, grondbezittende familie(s) van Jizreël.

In het geval van IIIb gaat het om mannen wier betekenis veel verder strekte dan hun geboorteplaats, terwijl hun sociale status wel door die afkomst bepaald werd. Met name in de oudere koningstijd vinden we de *nisbe*'s vaak gebruikt in de namen van een aantal, meest hoge functionarissen aan het hof:

Husai de Arkiet (2 Sam. 15 : 32; 17 : 5)

Ira de Jairiet (2 Sam. 20 : 26)

Achitofel de Giloniet (2 Sam. 15 : 12)

Ittai de Gathiet (2 Sam. 15 : 19, 22)

8. R. R. Wilson, *Genealogy and History in the Biblical World*, New Haven/Londen 1977. The Old Testament Genealogies in Recent Research, *JBL* 94 (1975), 169-189.

9. C. H. J. de Geus, *The Tribes of Israel*, Amsterdam/Assen 1976, 136-141.

10. C. H. J. de Geus in: K. R. Veenhof (ed.), *Schrijvend Verleden*, Leiden 1983, 25-31. De vertaling die ik daar geef van t. 1 van deze stèle op p. 26, vind ik achteraf onjuist.